

Voor groep 6/7 een kijk- en leesboek over het leven in een Middeleeuwse kasteel in strip-teken-stijl. Madeleine Michaux en Catherine Brus, *Reis door de tijd. Bij de ridders*. Deltas, € 12,95.

De Januskop van de moderne tijd: gehaat en gevreesd in het Westen, geliefd en bewonderd door de arme massa's in het Midden-Oosten. Iedereen kent zijn gezicht, weinigen hebben hem gezien. John Randal beschrijft hoe het leven van Osama bin Laden de fatale botsing tussen de islam van onze tijd en het Westen belichaamt. *Osama. De opkomst van een terrorist*. Bert Bakker, € 19,95.

Een chronologisch overzicht van de Tweede Wereldoorlog met informatie over de verschillende fronten praktisch per dag, met veel foto's in: *De Tweede Wereldoorlog. Dag na dag* door Anthony Shaw. Deltas, prijs € 24,95.

Na de Israelische invasie trekt Soead Amiry's opvliegerige 92-jarige schoonmoeder bij haar in. Saoud stuurt e-mails naar haar vrienden om te vertellen over haar leven in de stad Ramallah, die in een grote gevangenis is veranderd. Alledaagse zaken worden haast onmogelijke opgaven. Soead Amiry, *Sharon en mijn schoonmoeder*. Oorlogsdagboek uit Ramallah. Prometheus, € 15,00.

Irmgard A. Hunt beschrijft het dagelijkse leven van haar gewone kinderjaren op een ongewone plaats in een ongewone tijd. Ze groeide op in Berchtesgaden in de buurt van de Obersalzberg, in de schaduw van Hitlers 'Arendsnest' en haar ouders waren aanhangers van het Nazi-regime. Het boek is een eerlijke persoonlijke herinnering aan een verleden dat gemakkelijk zou zijn als het vergeten kon worden. *Op schoot bij Hitler. Een jeugd in een paradijs dat geen paradijs mocht zijn*. Bert Bakker, € 18,95.

Geschiedenis, samenleving, economie, cultuur en natuur van Ghana in de landenreeks van het Tropeninstituut. Heerko Dijksterhuis, *Ghana*. Kit publishers, € 11,90.

Op dvd: hoogtepunten uit de Polygoon bioscoopjournaals en alle jaaroverzichten uit de jaren vijftig, zestig en zeventig. Veel koninklijk huis en Delta-werken, maar ook Audrey Hepburn, de keuken van de toekomst, het Maagdenhuis en Blondie in Arnhem. Unieke tijdsdocumenten. *De onvergetelijke jaren 50, 60 en 70* (drie afzonderlijke dvd's). Bruna, prijs per dvd € 19,95.

De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog om de hoek. Ieder dorp en iedere stad heeft een eigen verhaal. Maurice Blessing, Femke Deen en Marieke Prins verzamelen een aantal van deze verhalen. *Reisgids voor de Tweede Wereldoorlog*. Bert Bakker, € 18,95.

Hans Pols

SPINOZA

Jonathan I. Israel, *Radicale Verlichting. Hoe radicale Nederlandse denkers het gezicht van onze cultuur voorgoed veranderden* (Van Wijnen: Franeker 2005), 944 blz., prijs € 69,50 (na 31/12/05: € 79,50).

'Ieder weldenkend mens die zich verdiept in de wonderen van de natuur, waaronder de lichaamsbouw van het kleinste schepsel, begrijpt dat dit alles niet het resultaat kan zijn van het blinde toeval: heel de natuur toont het bestaan van zijn schepper aan.'

Is dit een citaat van Maria van der Hoeven? Van George Bush misschien? Of van Cees Dekker, die in 2000 het begrip *intelligent design* (ID) in Nederland introduceerde? Alledrie mis. Het zijn woorden van de jezuïetenvoorman Tournemine (1661-1739) die drie eeuwen geleden stevig van leer trok tegen het spinozisme. Spinoza vormde toen de steen des aanstoots voor alle palstaanders van de traditionele krachten. De ID-discussie woedde feitelijk al anderhalve eeuw voordat in de negentiende eeuw de storm over Darwins evolutieleer losbarstte.

De inkt van de vertaling van de omvangrijke studie *Radical Enlightenment* van de Britse historicus Jonathan Israel (bekend van *De Republiek 1477-1806*) was afgelopen voorjaar amper droog, of er ontstond discussie in hoeverre het VVD-Kamerlid Ayaan Hirsi Ali vergelijkbaar was met Spinoza. Spinoza verwierp namelijk in zijn *Tractatus Theologico-Politicus* en in zijn *Ethica* de gedachte dat God de wereld bestiert en wonderen laat verrichten. In interviews liet Israel zich verleiden tot de vergelijking. Spinoza én Hirsi Ali willen immers de moderne mens bevrijden van angst voor het hiernamaals. Beiden zijn naar Nederland uitgeweken vluchtelingen, door hun eigen geloofsgroep uitgekotst en zelfs met de dood bedreigd. De vergelijking met 'verlichtingsfundamentaliste' Hirsi Ali gaat evenwel mank, zo opponeerde Gied ten Berge (Pax Christi) in *Trouw*: 'Spinoza was helemaal niet van God los. Als pantheïst achtte hij God het wezen van de wereld. Hij bestreed wel de bekrompenheid in het eigen joodse milieu'.

Dat Nederlanders een ernstig gebrek aan historisch besef tentoonspreiden, weten we al. Volgens Jonathan Israel kennen de Nederlanders ook hun eigen verlichtingstraditie niet. Goed dus dat zijn boek uit 2001 nu vertaald is. Kernwaarden van tolerantie en vrijheid met universele geldigheid wortelen in de Republiek, zo maakt hij duidelijk. Ons land vervulde een voortrekkersrol in het ontstaan van de Europese Radicale Verlichting. Met een omhaal van woorden toont Israel aan dat de Europese Verlichting een in hoge mate geïntegreerde intellectuele en culturele beweging was, die zich over heel het continent manifesteerde. Het was geen randverschijnsel, maar een vitaal onderdeel van het politiek-maatschappelijke discours van eind zeventiende, begin achttiende eeuw. En de leer van Spinoza

vormde de intellectuele ruggengraat van de Radicale Verlichting.

Deze vormde een echte breuk met het verleden. Vanaf de late Middeleeuwen tot omstreeks 1650 was de westerse beschaving gegrondvest op geloof, traditie en gezag. Er bestond een door God gegeven sociale hiërarchie, de privileges waren in handen van adel en kerk, en de monarchie werd religieus gelegitimeerd. De censuur van de kerk en de absolutistische staat filterde afwijkende meningen. Dat laatste werd echter steeds moeilijker. Dankzij de wetenschappelijke revolutie van Galilei en Newton kreeg men oog voor mathematische wetten in de natuur. Door het rationalisme van Descartes ging men twijfelen aan traditionele waarden. Spinoza ging een stap verder. Hij verwierp geloof in bovennatuurlijke krachten en bestreed bijgeloof. Wonderen bestaan niet, zei hij, ze zijn een mentale constructie. Mensen moeten de natuur en haar vaste wetten juist doorgronden.

Na zijn dood (1677) verboden de Staten van Holland de verspreiding van deze filosofie, een decreet dat overigens werd ontdoken. Spinoza werd een cultfiguur. Zijn leerstellingen veroorzaakten een schokgolf door heel Europa. Navolgers en bestrijders kruisten de degens. In vele honderden bladzijden laat Israel een hele stoet filosofen en schrijvers aan het woord, onder wie Pierre Bayle, Baltasar Bekker (die de duivel dood verklaarde) en John Locke. De opmars van de verboden beweging doorkruiste Frankrijk, Engeland, Pruisen, Italië, de Scandinavische landen en de Baltische staten. Veel pennenvoerders moesten hun werk anoniem laten verschijnen.

Alom waren het de kerkelijke en wereldlijke autoriteiten die Spinoza's filosofie verguisden, maar onder wetenschappers, hoven en universiteiten rijpten de ideeën tegen de verdrukking in. In Frankfurt aan de Oder kwam het in 1750 tot een openbare verbranding van 'godslasterlijke' boeken. In heel Europa was de bestaande orde in een openlijke strijd gewikkeld met atheïsten, deïsten en materialisten, en Spinoza werd beschouwd als de strategische spil van die dwaalleren. Zoals de provocerende stellingen van La Mettrie die in *L'Homme Machine* (Leiden 1747) het menszijn verklaarde vanuit puur materialistische termen. De consternatie was groot. En de grote Diderot, auteur van de *Encyclopédie*, gebruikte handig zijn project om het spinozisme, hoewel ogenschijnlijk veroordeeld, onder de aandacht van het grote publiek te brengen.

Israels betoog is overtuigend, al probeert hij in zijn epiloog naar mijn idee wel te geforceerd een link te leggen naar Rousseau en de Franse Revolutie. Die is moeilijk aantoonbaar. *Radicale Verlichting* is een imponerend boekwerk dat hoge eisen stelt aan de lezer. Toen het in 2001 in het Engels verscheen, prezen recensenten het als een historisch houvast te midden van de verwarring van het kosmopolitische en multiculturele heden (Arnold Heumakers, *NRC*). Dat was wat overdreven. Het boek biedt geen direct handvat voor het heden. Men moet het lezen om wat het in wezen is: een nauwgezette beschrijving van de aanstekelijke werking van radicale filosofische ideeën, die door geen edict of boekverbranding zijn te smoren.

Jan van Oudheusden

PATRIOTTEN

Joost Rosendaal, *De Nederlandse revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783-1789* (Vantilt: Nijmegen 2005), 256 blz., € 19,90.

Ruim een jaar nadat Joost Rosendaal *Bataven!* publiceerde, waarin hij het lot van de Nederlandse patriotse vluchtelingen in Frankrijk in de periode van 1787-1795 bijzonder uitgebreid beschreef, verscheen van hem een boek waarin hij de hele bewogen periode tussen 1783 en 1799 in beeld probeert te brengen. Rosendaal definieert een revolutie als een periode waarin de samenleving vooral op politieke wijze verandert, of pogingen tot die verandering worden ondernomen. Daarom noemt hij genoemde periode in de Nederlanden dan ook revolutionair. Hij onderscheidt drie fases in de Nederlandse revolutie. Allereerst die waarin de patriottenbeweging actief is in de Republiek, dan, na de inval van de Pruisen en de vlucht van de patriottenleiders naar Frankrijk in 1787, de fase van ballingschap en herstel van het stadhoudelijk bewind en tenslotte de fase van de Bataafse omwenteling, na de verovering van de Republiek door de Fransen.

Niet als in *Bataven!* etaleert Rosendaal zijn uitgebreide kennis van de bronnen; hij kan eindeloos citeren uit geschriften en publicaties en talloze spotprenten laten zien. De stroom van citaten doet de lezer soms duizelen en geven het feit dat hij met hetzelfde citaat en bewering af en toe in herhaling vervalt, Rosendaal blijkbaar ook. Overigens blijkt uit de grote hoeveelheid gebruikte bronnen wel dat de strijd met de pen tussen patriotten en orangisten niet bepaald fijnzinnig gevoerd werd. Verwonderlijk is dat natuurlijk niet voor zo'n roerige periode. In ieder geval vallen de uitlatingen van Fortuyn, Wilders en Van Gogh en hun tegenstanders – Rosendaal haalt ze er zelf bij in een niet zo geslaagde poging te actualiseren – erbij in het niet.

Deze radicaliteit van de patriottenbeweging en de orangistische reactie erop, is een rode draad in zijn boek. Hij heeft die nodig om twee, min of meer, impliciete stellingen in zijn boek te onderbouwen: Nederland kende in de periode van 1783 tot 1799 een echte politieke revolutie en de patriotten in ballingschap waren de drijvende kracht achter de Franse aanval op de Republiek. Hiermee wil hij de eigenheid en de radicaliteit van de omwenteling in de Noordelijke Nederlanden aantonen. Het traditionele beeld, zoals dat door historici uit een grijs verleden gegeven werd en dat tot in deze tijd onze voorstelling van de gebeurtenissen aan het einde van de achttiende eeuw domineerde, is dat de politieke veranderingen uit deze periode allemaal uit het epicentrum Parijs kwamen. Het zal duidelijk zijn dat Rosendaal deze voorstelling in zijn boek mer alle middelen die hij aan bronmateriaal ter beschikking heeft te lijf gaat. En dat lukt aardig, want aan revolutionaire retoriek heeft het in de patriottentijd niet ontbroken.

Toch kan hij niet helemaal overtuigen. Hoe stevig was de patriottenbeweging in de samenleving verankerd en hoe sterk was ze, als ze zo eenvoudig door een Pruisisch legertje van twintigduizend man – Rosendaal spreekt uiteraard van een groot leger – weggevaagd werd. Ook van de burgeroor-